

Вознюк О.В., Калашніков В.Г. Формально-логічний аспект буддизму // Історія релігій в Україні : праці XIII Міжнар. наук. конф., Львів, 20-22 травня 2003 р. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 20-24.

О. В. Вознюк,
пошукач

В. Г. Калашніков,
кандидат філософський наук, доцент;
(Житомирський державний педуніверситет)

ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ БУДДИЗМУ

Згідно з філософським принципом єдності світу, форми суспільної свідомості виявляють взаємне проникнення, коли, наприклад, у науці можна знайти елементи ірраціоналізму й догматизму, а в релігії – деякі наукові принципи.

Взаємне просякнення форм суспільної свідомості йде в руслі процесів глобалізації, що у даний час розвертаються в соціально-економічній, політичній, науковій, світоглядній площинах суспільної свідомості.

Наше дослідження відповідає зазначеній вище тенденції розвитку сучасного світу: ми аналізуємо формально-логічні аспекти буддизму на основі його наріжного філософського й психологічного джерела – Діамантової сутри [1], що складається з парадоксальних діалогів, які відбулися між Буддою та одним з його учнів. Ці діалоги покликані розвинути почуття парадоксу, який, як вважалося, приводить до просвітлення й спасіння, оскільки в буддизмі один із шляхів спасіння полягає в досягненні принципу недуальності як парадоксальної єдності протилежностей. А одна з гілок буддизму, дзен-буддизм, реалізує духовний розвиток людини завдяки стану "дзен", один із засобів досягнення якого – коан, який кристалізує парадоксальне світобачення.

Слід відмітити, що в християнстві ми також зустрічаємо потребу розвитку парадоксального мислення, яка витікає з рефлексії парадоксальної таємності природи Вищої реальності. Як пише О.Клеман, у Богові міститься "невичерпна парадоксальна таємність" [2, 250, 330].

У діалогах Діамантової сутри, які мають парадоксальний зміст, визнається, що "ретельне вивчення подібного роду розмов зможе породити розум, сповнений віри, якщо до цих розмов будуть ставитись, як до істини". Таким чином, визнається, що парадоксальні діалоги утверджують у людині віру, оскільки, як говориться в Діамантовій сутрі, "будуть люди, які, почувши і ретельно вивчивши ці розмови, досягнуть єдиної думки, що породить у них чисту віру". Ми бачимо, що тут віра так чи інакше пов'язується із почуттям парадоксу, оскільки як віра, так і парадокс виключають критичне мислення людини ("вірую, тому що це є абсурдним") й виявляють принципову

невизначеність, що на мові науки позначається як ймовірно-потенційна сутність.

Віра, в традиції християнства розуміється як устремління до принципово прихованого й невидимого, тому що “віра ж є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому” (Євр. 11, 1). Як вказується в християнському катехізисі митрополита Філарета, “віра є впевненість у невидимому – як у видимому, у бажаному й очікуваному – як у сьогодні”. Тобто тут віра полягає в спрямованості до потенційно-можливого, ймовірного, бажаного, прихованого. Сучасна наука також оперує ймовірними, потенційно-можливими, абстрактними категоріями та ґрунтується на певних принципах, у які вірять. Як писав академік Л.С.Берг, головний постулат, з яким природознавець підходить до розуміння природи – це той, що в природі взагалі є сенс, що її можливо осмислити і зрозуміти, що між законами мислення, з одного боку, і ладом природи, з другого, є деяка передвстановлена гармонія; без цього мовчазного припущення ніяке природознавство неможливе.

І якщо віра вважається одним із пріоритетів релігійної свідомості, то в науці віра також покладається у витоків наукової думки, оскільки мова науки – це логіка, яка як сутність, що все принципово доводить, сама базується на аксіомах, що мають “логічний імунітет”.

З цією обставиною пов’язаний відома обмеженість логічного мислення, оскільки повне логічне обґрунтування всіх без виключення положень будь-якої теорії принципово неможливо. Про це доводить теорема неповноти К. Гьоделя, яка говорить, що у достатньо багатій формалізованій мові є істинні твердження, які принципово неможливо довести (чи заперечити) за допомогою засобів, що формалізовані у межах цієї мови.

Ця обставина виявляє проблему реальності світу. Як визнає матеріалістична філософія, істина про реальність світу не є прерогативою теорії, але здорового глузду [3]. Таким чином, питання про реальність нашого світу не входить у прерогативу чистої теорії (Р. Карнап). Як писав В. Гейзенберг, значення всіх понять і слів, що утворюються за допомогою взаємодії між світом і нами самими, не можуть бути точно визначені, тому шляхом тільки раціонального мислення не можна прийти до абсолютної істини.

Ось чому зараз у науці актуальним є пошук окрім логічних і позалогічних критеріїв раціонального знання, що формують ґрунт для концептуалізації парадоксального принципу єдності світу, які потребують докорінної переоцінки наукових “цінностей”, а це у свою чергу передбачає, перш за все, інтеграцію науково-теоретичного та релігійно-міфологічного способів пізнання світу, розробку нових системних універсалій, концептуалізацію нових узагальнень, розвиток нової наукової парадигми.

Дослідження світу під кутом зору цієї нової наукової парадигми І. Прігожина, Р. Шелдрейка, А. Янга, Ф. Чу, Д. Бома, К. Прібрама, Ф. Капри, Ст. Грофа, В. П. Казначєєва та ін. створює ситуацію, коли “західна наука наближається до зсуву парадигми... зсуву, який змінить наші поняття про

реальність та людську природу, який перекине міст через пролом між стародавньою мудрістю та сучасною наукою, примирить східну духовність із західним догматизмом” [4, 24].

Поява нової наукової парадигми була викликана цілим рядом наукових відкриттів, що не уклалися в прокрустове ложе класичних уявлень. Виявлені на початку XX століття Б.Расселом, Ж.Рішаром, К.Греллінгом, А.Ейнштейном й іншими антиномії пізнання та парадокси буття поставили під сумнів правомірність існування фундаментальних понять найбільш “точних” наук, таких як логіка та математика. Принцип “самоочевидності” наукових аксіом виявився недостатнім стосовно відкритихся протиріч та принципових неузгодженостей в основах математичної теорії множин, стосовно результатів, отриманих в області неевклідових геометрій та нетрадиційних логічних систем, стосовно парадоксів корпускулярно-хвильових властивостей світла й ін. Дослідники дійшли висновку, що пряме сприйняття буття, котре втілюється в абстрактних поняттях та законах, виявляє зневагу деякими боками реальності, при описі котрої наука втратила якусь глибинну сполучну ланку, а такі незвідні один до одного феномени, як матерія і свідомість можуть бути лише вкладеними одна в одну проекціями більш фундаментальної сутності.

Розглянемо деякі з парадоксальних діалогів Діамантової сутри. Тут говориться, що “прикрашаючий землі Будди – в дійсності не прикрашає їх. Це і називається прикрасою”. Або: “якщо свідомість перебуває в якомусь предметі, то саме тоді вона не має перебування... про всі порошини Такий, Який Приходить, проповідував як про не-порошини. Це і називають порошинами... Такий, Який Приходить проповідував про світи як про не-світи. Це й називають світами... Такий, Який Приходить, говорив, що сукупність всіх ознак не є сукупністю. Це й іменують сукупністю всіх ознак”.

Ці парадокси, які можна інтерпретувати логічним чином (“коли ми говоримо про А як про не-А, то ми говоримо про А”), відображають парадоксальну сутність логіки визначення, котра, як мова науки, вчить, що визначити предмет можна тільки в процесі його співвіднесення й співставлення з іншими предметами, кожен із яких при визначенні підлягає подібній же логічній процедурі: коли ми говоримо про предмет (А), тобто визначаємо його, то ми говоримо про інші предмети (не-А), у функціональній площині яких наш предмет знаходиться і з якими ми його порівнюємо.

Тому, у формально-логічний “склад” будь-якого предмета входять усі без винятку предмети та явища нашого світу, подібно до того, як кожна елементарна частка, по суті, складається з усіх елементарних часток (М.А. Марков). Подібним же чином властивості окремого предмета не існують самі по собі, а виявляються лише в процесі співставлення, взаємодії цього предмета зі своїм оточенням. Тобто, предмет не існує як щось ізольоване, а інкорпорується в загальний буттєвий контекст Всесвіту і, по суті, є цим Всесвітом, що помітно на фундаментальному квантовому рівні світу, де він є “єдиним нерозривним комплексом” (І.З. Цехмістро), який співвідноситься з поняттям “голографічного універсуму” (Д.Бом).

Таким чином, якщо ми говоримо про А (про якийсь предмет), тобто, якщо ми визначаємо даний предмет, ми, фактично, говоримо про інші предмети, що є зовнішніми до нього, і це називається “визначення предмета”. Ми бачимо, що неможливо визначити предмет, виходячи з нього самого. Це відповідає Гегелю, який вказував, що визначеність є таке заперечення, яке, разом з тим, є і твердження [5, 106].

Парадокс логіки визначення знаходить свої втілення як у царині фізики (у вигляді корпускулярно-хвильового дуалізму та ін. парадоксів), так і математики. Тут відомі парадокси математичної теорії множин, які ілюструються парадоксом Б. Рассела про “*Брадобрія*”, що формулюється наступним чином: сільський брадобрій має право голити тільки тих мешканців села, які не голяться самі; виникає запитання, чи має право голити себе цей брадобрій, оскільки якщо він голиться, то не має такого права, а якщо не голиться, то таке право має. Виходить, він одночасно може і не може голити себе.

Річ у тім, що тут брадобрій втілює принцип самодетермінації, тобто принцип циклопричинності: він функціонально (логічно) визначає себе, в той час коли всі мешканці села підпадають під “вплив” принципу лінійної причинності, бо вони детермінуються (логічно визначаються) дещо іншим, зовнішнім по відношенню до них.

Цей парадокс впливає з тієї обставини, що тут у рамках одного причинно-логічного контексту сполучаються два протилежних причинних статуси, лінійний та циклічний детермінізм.

Те ж саме можна сказати стосовно відношення між раціональними та ірраціональними числами, коли раціональні числа виражають дискретно-однозначний аспект реальності, а ірраціональні – континуально-багатозначний (невизначений) її бік. Дійсно, корінь квадратний з двійки виражається ірраціональним числом, а також конкретним відрізком на прямій, якій неможливо виразити через раціональне число.

Отже, парадоксальний аспект буддизму певним чином узгоджується з парадоксами логіки як науки, що зумовлює пошуки нових логічних мов: виявляється, що між логічними твердженням та запереченням можливе дещо третє, яке їх інтегрує. При цьому сама Істина постає “єдністю протилежностей” [6], а логіка як наука з класичної двозначної перетворюється на тризначну (багатозначну), що дає підстави для постулювання тризначної культури та філософії [7], а також для “закону виключного четвертого”, яким Г. Рейхенбах заміняє закон виключного третього [8] (згідно з законом виключного четвертого кожне твердження повинно бути чи істинним, чи хибним, чи невизначеним, четвертої можливості немає), будуючи тризначну логіку (істина – неправда – невизначеність) з метою подолати деякі філософські та логічні труднощі в кватновій механіці, що призвело до формування особливою логіки квантової механіки, в якій використовуються такі значення, як невизначеність, вірогідність.

Парадоксальний аспект логік втілюється у неklasичних (багатозначних, модальних і т.д.) логіках. Тут доречно привести одну з таких логік – індійську, де в сфері відносин логічних термінів твердження і заперечення виявляються чотири логічно рівнозначні альтернативи: або твердження; або заперечення; і те, і інше одночасно; ні те, ані інше. Дану логіку Ю. А. Урманцев використовує для аналізу “філолофсько-світоглядних переваг”. Тут можна говорити про чотири альтернативи в плані співвідношення категорій суб’єктивного й об’єктивного (матеріального й ідеального):

1) Суб’єктивну реальність як єдино можливу визнають соліпсисти (йогачари, Брюне, Беркли й ін.).

2) Об’єктивну реальність як єдино можливу визнають вульгарні матеріалісти, “наукові матеріалісти”, чарваки, Демокріт, Бекон, Маркс, Енгельс, Ленін і ін.

3) Обидві ці реальності як незвідні одна до одної, як взаємно паритетні визнають дуалісти (саутрантики, картезіанці).

4) Існування обох реальностей заперечують мадхьямики [9].

Ці чотири фундаментальні стани можна зіставити зі схемою “гносеологічно-світоглядних переваг” згідно Ю. А. Урманцеву, який використовує принцип “чотирьох альтернатив” для класифікації підходів до вирішення основного питання філософії: 1) або суб’єктивна реальність є первісною; 2) або об’єктивна; 3) або перша та друга одночасно; 4) жодна з них. Принцип чотирьох переваг виявляється і в тому, що “Порівняння релігії та філософії показують, що Думаючий може вважати себе смертним, безсмертним, одночасно смертним та безсмертним (реінкарнація) чи навіть неіснуючим (буддизм)” [10, 26].

Таким чином, ми проаналізували деякі особливості формально-логічного аспекту буддизму, який поглиблює наше розуміння релігії як форми суспільної свідомості та висвітлює деякі особливості нової філософської раціональності.

Список використаної літератури:

1. *Торчинов Е. А.* О психологических аспектах учения Праджняпарамиты // Психологические аспекты буддизма. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 47–69.
2. *Клеман О.* Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии. – М.: Путь, 1994. – 384 с.
3. *Бычко И. В.* Познание и свобода. – М.: Политиздат, 1969. – 215 с.
4. *Гроф С.* Путешествие в поисках себя. – М., 1994. – 342 с.
5. *Гегель Г.* Сочинения. – М.: Изд. АН СССР, 1940. – Т. 5. – 470 с.
6. *Церетели С. Б.* Диалектическая логика. – Тбилиси: Мецниереба, 1971. – 468 с.
7. *Янков М.* Материя и информация. – М.: Прогресс, 1979. – 336 с.
8. *Рейхенбах Г.* Философия пространства и времени. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.

9. *Урманцев Ю. А.* О формах постижения бытия // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 89–105.
10. *Уилсон А. Р.* Квантовая психология. – К.: Янус, 1999. – 224 с.